

UZNÁNÍ A MOC V KRITICKÉ TEORII: KE KOLEKTIVNÍMU PORTRÉTOVÁNÍ OLIGARCHIE¹

ONDŘEJ LÁNSKÝ

Oddělení pro studium moderní české filosofie, Filosofický ústav AV ČR
Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova
E-mail: ondrejlanisky@gmail.com

ABSTRACT

Recognition and Power in Critical Theory: Towards the Collective Portraiture of Oligarchy

This article attempts to critically evaluate the theory of recognition developed by Axel Honneth with an emphasis on analyzing Honneth's implicit notion of power. This critique is based on a combination of empirical insights derived from the sociological analysis of the power elite by C. Wright Mills and the three-dimensional notion of power by Steven Lukes. There is an emphasis on using the method of collective portrait developed by Mills and later updated in the theory of oligarchy by Jeffrey A. Winters. The analysis of oligarchy (and oligarchs) is understood as empirical support for the analysis of power in current society.

Keywords: elites; oligarchy; power; recognition

Úvod

V posledních letech jsme v politické rovině svědky událostí, které se na první pohled mohou jevit jako paradoxní.² Americkým prezidentem se stal miliardář s rétorikou zaměřenou proti elitám. Celosvětově – a to zejména ve státech tzv. globálního severu – posilují hnutí a politické strany s otevřeně antiemancipační či antiprogresivistickou politikou, na kterou zřejmě doplácí i velká část jejich voličů. Rozpadá se povědomí o tom, že střední vrstvy jsou svým sociálním původem přímo spojeny s emancipačními stranami a hnutími. Posiluje populismus a plebiscitarismus. Jedná se o projevy, které jsou paradoxní, protože se zdá, že směřují proti svým vlastním kořenům. Tyto tendence jsou spojeny s hlubokými změnami v sociální struktuře a v charakteru moci. Tento text je pokusem o reflexi těchto změn.

Zaměřím se hlavně na vlivnou teorii, která je součástí myšlenkové tradice tzv. kritické teorie společnosti. Tím myslím teorii uznání německého sociálního teoretika Axela

¹ Základem tohoto textu jsou dvě konferenční vystoupení. Téma bylo prezentováno na konferenci *(Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities. 13th Conference of the European Sociological Association*, kterou pořádala Evropská sociologická asociace na přelomu srpna a září roku 2017 v Aténách (v příspěvku s názvem „Recognition and Power: C. Wright Mills' Conception of Power and Theory of Recognition“), a následně bylo předneseno v rámci kolokvia *Šedesát let Sociologické imaginace*, kterou pořádala Sekce sociologické teorie České sociologické společnosti ve spolupráci s katedrou sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v březnu roku 2019 v Praze.

² Pokud se v textu objevuje český překlad nějakého citovaného díla, které česky nevyšlo, je autorem překladu Ondřej Lánský.

Honnetha. Domnívám se, že tato teorie je v několika aspektech poměrně problematická. Jedním z jejích problémů je Honnethovo pojetí moci.³ Níže v textu ukážu, že toto pojetí není schopné zachytit a analyzovat tu část sociální dynamiky (projevující se zejména v politické sféře), která není vyjádřena v probíhajících sociálních bojích či konfliktech. Nejvíce se to ukazuje na tom, že Honnethova teorie uznání není schopná adekvátně porozumět regresivním tendencím v politice, které jsem stručně naznačil výše. Tato teorie si totiž není schopna poradit s pochopením a interpretací ne-emancipačních prvků politiky, jako jsou např. nejrůznější projevy krize demokracie (populismus, depolitizace, plebiscitarismus) či dezorganizace proletariátu probíhající současně s nástupem neoliberalismu nejpozději od 70. let 20. století. Je to díky Honnethovu *slabému pojetí moci* postaveném na přístupu, který nazvu *analýza proti-moci*.⁴ Podle mě tento přístup spočívá v tom, že při analýze moci pracuje primárně s projevy v politické a sociální oblasti, které je možné vnímat jako emancipační či progresivní; není schopen, jak jsem již řekl, uchopit tendence opačné. Výsledný obraz moci tak není celistvý, a moc tedy není pojata dostatečně. Abych toto ukázal, je třetí část článku věnována významné (anglosaské) diskusi o pojmu moci, která vyvrcholila tzv. trojrozměrným pojetím moci Stevena Lukese, o které se zde budu opírat.

Druhý přístup, který chci kontrastně využít k problematizaci Honnethova pojetí moci, je založen na dvou analýzách – jedné sociologické a jedné politologické – nejvyšších sfér sociální struktury z hlediska moci. Za prvé odkazují na analýzu americké mocenské elity C. Wright Millse a za druhé na teorii oligarchie Jeffrey A. Winterse. Oba tyto přístupy, jak původní Millsův důraz na kritické zkoumání elity, tak současná Wintersova snaha analyzovat oligarchii, vedou ke zvýšené citlivosti i vůči zmíněným paradoxním procesům ve společnosti. Jádrem těchto pojetí je podle mého soudu sice různě pojatá, ale přesto v obecných rysech stejná metoda tzv. *kolektivního portrétování* elit, resp. oligarchů, které chápu jako aktéry disponující specifickým typem moci. Jsem přesvědčen, že tato syntéza – postavená na nové rekonstrukci pojmu moci – se může stát konceptuálním základem pro posun v kritické teorii společnosti.

Hlavním cílem a úkolem mého textu tak je vyznačení možných spojujících bodů mezi těmito koncepcemi a obohacení kritické teorie uznání o *silnější pojetí moci*. V první části článku se zaměřím na stručné vysvětlení teorie uznání Axela Honnetha v souvislosti s pojetím moci,⁵ které je možné v jeho kritické teorii uznání identifikovat. Druhá část textu je věnována pojetí moci, které je možné rekonstruovat na základě Millsovy analýzy mocenské elity ve Spojených státech v 50. letech. Třetí část je stručnou genealogií Lukesovy koncepce moci, kterou vnímám jako komplementární k Millsovu rozboru elity

³ Jeho teorie se stala předmětem rozsáhlých diskusí. Kromě problematického pojetí moci je možné upozornit i např. na problémy v oblasti pojetí sféry práce.

⁴ Tímto obratem neodkazuji k termínu politické teorie *countervailing power*. Spíše se tímto obratem snažím upozornit na to, že Honneth při identifikaci toho, co je moc, pracuje s analýzami emancipačních hnutí, která postupují proti ustáleným praktikám a strukturám. Moje pojetí se spíše tedy blíží termínu *protiváha moci* (*Gegenmacht*), který se vyskytuje u německého sociologa Ulricha Becka (2007).

⁵ Nechme nyní stranou jeho vlastní práci *The Critique of Power* z roku 1985 (Honneth, 1991), kde je moc klíčovým tématem a kde se Honneth pokouší rekonstruovat pojetí moci v kontextu užšího i širšího vymezení kritické teorie – např. se zde vyrovnává s Habermasovou teorií komunikativního jednání, ale také třeba se sociální teorií Michela Foucaulta. V této práci se v podstatě ještě příliš nevěnuje svému vlastnímu pojetí uznání jako zastřešující kategorii sociální teorie.

(a moci). Tyto tři části jsou přípravou pro poslední, závěrečnou část, kde ukáží, v čem považují Honnethovu teorii uznání z hlediska pojmu moci za neadekvátní, a navrhnou jedno možné řešení postavené na aktualizaci *kolektivního portrétování* s využitím Wintersovy teorie oligarchie.

Honnethova teorie uznání a moc

Německý sociální teoretik Axel Honneth, kterého je možné vnímat jako jednoho z klíčových autorů třetí generace kritické teorie,⁶ v 90. letech 20. století vytvořil (a v současnosti dále rozvíjí) teorii uznání, která má za cíl uchopit v jedné monistické teorii celek lidské sociability (Fraser & Honneth, 2004; Honneth, 1995). Za klíčovou kategorii mezilidských vztahů a společnosti určil *uznání*, kterým nahradil jiné koncepty, jež byly pro popis a analýzu mezilidských vztahů v kritické teorii dříve používány, jako byla např. kategorie práce nebo komunikace.

Volba této kategorie není bezproblémová. Podle mého názoru se místy v odborné literatuře setkáváme s chybným čtením Honnethovy sociální teorie spočívající v částečně reduktivním pochopení kategorie uznání. Toto čtení se často soustřeďuje na kulturní význam kategorie uznání. Je to čtení, které je blízké americké kritické teoretičce Nancy Fraser, která pro pojem uznání vyhraduje význam blízký pouze respektu ke kulturním či kulturně definovaným odlišnostem (týkajícím se zejména feministického hnutí či různých kulturních hnutí orientovaných na identitu). Druhou dimenzí spravedlnosti je pro ni přerozdělování, které odkazuje ke klasické ekonomické nespravedlnosti vznikající primárně ve sféře práce (Fraser & Honneth, 2004, s. 19–141). Honneth termínem uznání ale označuje mnohem širší rejstřík aspektů sociální spravedlnosti a interpersonálních vztahů. Podle něj je právě uznání tou nevhodnější kategorií pro monistickou teorii, a to jak v oblasti sociální teorie, tak teorie spravedlnosti. Svou kritiku teorie uznání na tomto místě nechci vést směrem, který by zpochybňoval samotnou potřebu monistické teorie. A ani se nechci opírat o zmíněné reduktivní čtení kategorie uznání založené na přetížení kulturní roviny, ačkoli ta je v uznání jistě přítomná.

Honneth rozlišuje tři roviny uznání, které jsou spojeny s různými typy mezilidských vztahů a s různými institucionálními prostory ve společnosti. Jednak hovoří o primárních vztazích, kde jde zejména o vazbu vytvořenou mezi pečující osobou a dítětem, o láskyplné vztahy v rodině a mezi partnery a vztahy mezi blízkými přáteli. Druhou rovinou uznání je oblast právních vztahů (odpovídající zhruba egalitárnímu pojetí rovné lidské důstojnosti). A konečně třetím typem uznání jsou vztahy navozované ve sféře sociální úcty či jednoduše řečeno jde o uznání v podobě tzv. sociálního ocenění.⁷ Základy této teorie Honneth pokládá v knize, jejímž titulním tématem je boj za uznání (Honneth,

⁶ Toto dělení může být v mnoha ohledech nesamozřejmé, avšak v tomto textu se ho budu do určité míry držet, neboť shrnuje zejména německou část tradice kritické teorie a je v českém prostředí poměrně autoritativně a vlastně i široce recipováno (Hrubec, 2011). Ponechám pro potřeby tohoto textu stranou to, že toto rozlišení (na několik generací kritické teorie) ignoruje širší pojetí tohoto teoretického proudu.

⁷ Analýzou této třetí sféry jsem se detailně zabýval ve své kritice Rawlsova liberalismu (Lánský, 2015, s. 26–86), kde mi Honnethova teorie sloužila jako obecná teoretická báze pro kritickou analýzu liberální normativní filosofie jako jednoho z formativních prvků modernity. Této sféře jsem se také

1995). Ten je jeho klíčovým východiskem, protože se zabývá právě uchopením sociálních konfliktů, přičemž k tomu využívá původní hegelovský motiv uznání.

Zhruba řečeno, lidé podle Honnetha usilují o uznání v kontextu sociálních bojů, které jsou postaveny na morálně zdůvodněných požadavcích těchto bojujících skupin. Jednotliví aktéři těchto bojů (zejména sociální skupiny) v podstatě vznášejí morálně vyargumentované konkrétní požadavky, které mají poukázat na jejich roli vzhledem k celku společenského tělesa. Dělníci tak například po dlouhou dobu v 19. století požadují své zrovnoprávnění a férovou odměnu za práci, zatímco ženy se domáhají volebního práva či možnosti se vzdělávat a pracovat (obecně realizovat se i mimo sféru domova a péče). K tomu slouží vždy konkrétní a sociálně sdílená etika (Honneth ji nazývá *morální gramatikou*), která se tak stává základem světa, a to zejména v oblasti politiky (ačkoliv Honneth by preferoval právě adjektivum sociální boj). Tento základní korpus dále Honneth rozvíjel v diskuzi s americkou politickou myslitelkou Nancy Fraser a také v několika dalších důležitých textech, kde svou teorii následně rozpracovává (Fraser & Honneth, 2004, s. 143–244, 293–330).⁸ Jelikož se Honneth ve své práci snaží rozvinout monistickou teorii sociálního světa, je uznání – potažmo jeho jednotlivé roviny – spojeno také se vztahy mezi lidskou psychikou a společností. Snaží se tak propojit formování individuální identity se sociálními vzorci jednání (a tudíž se strukturou společnosti); zjednodušeně se takto snaží řešit vztah jedince a společnosti. Jedná se tak o poměrně ambiciózní pokus zformulovat jednotnou a vyčerpávající teorii lidské sociability.

Z hlediska cíle tohoto článku je však klíčové, že Honneth ve své teorii rozvinul analýzu současné dynamiky sociálních vztahů na rozhraní dvou sfér uznání: práva a sociálního ocenění (úcty). Tvrdí, že takto můžeme zkoumat historickou (či současnou) dynamiku různých sociálních bojů: např. střet mezi buržoazií a feudálním lordstvem v minulosti, boj proletariátu za rovná práva a adekvátní uznání jeho příspěvku pro společnost, boj feministického hnutí za práva žen atd. Honnethova teorie je postavena na historické a sociálně filozofické⁹ analýze vybraných klíčových sociálních hnutí: zejména dělnického, feministického a hnutí Afroameričanů. Rozbor a kritické zhodnocení procesů souvisejících s bojem těchto sociálních skupin za svá práva (a podle Honnetha za uznání) jsou důležité pro přiměřenou konceptualizaci politiky a moci, přičemž v kontextu Honnethovy teorie jsou důležité také pro určení toho, jak se politika váže ke sféram práva a sociální úcty. V této souvislosti se zdá, že Honnethovo pojetí moci a politiky souvisí zejména se sférou sociálního ocenění (úcty) a částečně se sférou práva.¹⁰

věnoval v kolektivní monografii věnované teorii uznání, kde jsem rozpracoval kapitolu o sociálním ocenění (Hrubec et al., 2012, s. 107–140).

⁸ Například je možné připomenout knihu *The I in We* (Honneth, 2012), ve které teorii uznání rozvíjí v souvislosti s tématy teorie spravedlnosti, socializace, individualizace, sociální reprodukce a formování individuální identity. Vlastní normativní koncepci spravedlnosti, kterou vystavuje na pojmu uznání, formuluje v knize *Právo svobody* (Honneth, 2018).

⁹ V jakém smyslu pracuje Honneth s pojmem sociální filosofie, pregnantně vysvětluje v textu *Patologie sociálního* (Honneth, 1996, s. 27–90).

¹⁰ Zdá se, jako by u něj pojem moci nesouvisel s oblastí základních mezilidských vztahů. V této souvislosti je možné zmínit kritiku Honnethovy teorie od Amy Allen, která zjednodušeně řečeno říká, že v kontextu sféry primárních vztahů (lásky či péče) Honnethova teorie zaměňuje (či nesprávně propojuje) mocenské vztahy s konceptem sociálních bojů. Honneth říká, že vztah mezi matkou a dítětem je reciproční, avšak, jak víme např. z teorie podmanění (*subjection theory*), vztah mezi dítětem a matkou je nezřídká založen na moci matky nad dítětem (Allen, 2010). Tato kritika ukazuje, že se otázka moci

Kritice Honnethovy teorie uznání z hlediska pojetí moci se věnuje kniha *Recognition and Power*, přičemž centrální či obecná námitka editorů této knihy je, že vztahy uznání často pouze pomáhají skrýt mocenské vztahy (Van den Brink & Owen, 2007, s. 1–30). Obdobnou pochybnost sdílím i já. Nicméně Honneth v odpovědi na publikované kritiky uvádí, že „se musíme tudíž ptát, zda je možné dále hovořit o ‚morální gramatice‘ či přičítat boji za uznání emancipační význam, jakmile pochopíme, že uznání jako takové neimplikuje ani osvobození od dominance a ani absenci moci“ (Van den Brink & Owen, 2007, s. 350). Bez ohledu na to, jak se dále Honneth snaží na jednotlivé konkrétní námitky odpovědět, si myslím, že tato citace signalizuje jistou absenci explicitního pojetí moci v Honnethově teorii.¹¹

Domnívám se, že moc je u Honnetha jakousi vedlejší či zbytkovou kategorií,¹² jakýmsi doplňkem toho, jak fungují vztahy uznání/zneuznání v dimenzích práva a sociální úcty. Zneuznání (a případně absence uznání, tj. neuznání) se mohou jevit pouze jako nedokonalé podoby uznání, protože jsou vlastně absencí uznání v úplnosti. Moc v tomto teoretickém prostoru nemůže být hluboce rozpracovanou či klíčovou kategorií. Je podle mě přítomna pouze jako absence něčeho pozitivního, a to uznání. Zneuznání jsou totiž často jakoby mimoděk v tomto svém stavu právě proto, že nemají dostatek moci na to, aby na svoje zneuznání mohli upozornit. Moc je tak z tohoto pohledu pojata negativně: její nedostatek u konkrétních aktérů je jediným pojátkem s klíčovou kategorií této teorie, s uznáním. Otázkou je, zda je takové pojetí moci adekvátní, zda odpovídá antropologickým a sociologickým zjištěním o moderním člověku a zda nám umožňuje zachytit všechny rozměry sociálních bojů, které Honneth rozhodně uznáním uchopit chce.

Jakým způsobem tedy Honneth sociální (a politické) boje pojímá? Otázka těchto bojů je poměrně jasná v oblasti práva: s Honnethem lze říct, že během posledních přibližně dvou až tří set let byla v kontextu zejména západních společností rozvinuta politická kultura založená na jistém pojetí rovnosti všech lidí (tzn. realizovala se určitá koncepce humanismu): každý člověk požívá stejná formální práva a rovnou důstojnost z právní perspektivy. Pokud nějaká vyloučená či marginalizovaná sociální skupina rozvíjí v této sféře nějaký sociální (a následně případně i politický) boj, týká se v zásadě otázky toho, že její členové chtějí být uznáni jako rovnocenní členové společnosti, aby požívali stejné důstojnosti jako ostatní.

Ve sféře sociálního ocenění (či úcty), kterou vnímám tak, že se týká do značné míry světa práce (a také kultury), Honneth následně rozpracovává několik vzorců rozdělování sociálního ocenění: feudální vzorec, kde je úcta či ocenění askriptivně přidělováno na základě původu; buržoazní vzorec, kde převládá rozdělování ocenění či úcty na základě splnění sociálně konstruovaných a sdílených představ o tom, co je výkon v dané společnosti; a konečně místy a v náznacích (normativně) hovoří o (socialistické) solidaritě. Jsem přesvědčen, že je to právě rovina sociálního ocenění (a také částečně rovina práva), která je bytostně spojena s politickou oblastí. Teorie uznání potom při

v Honnethově teorii uznání komplikuje již v první sféře uznání: v oblasti lásky, primárních vztahů a péče.

¹¹ Za podnět k tomuto doplnění děkuji jednomu z anonymních recenzentů první verze mého textu.

¹² Tím vůbec nechci říct, že by se Honneth mocí nezabýval. Právě naopak; již v roce 1985 vychází v Německu jeho kniha (Honneth, 1991), která se zabývá kritickou interpretací pojetí moci u Habermase a Foucaulta. Nicméně nepovažuji tento text za klíčovou součást jeho pozdější teorie uznání.

analýze této sféry vykazuje nedostatečnost minimálně v jednom ohledu: není schopna dostatečně silně uchopit dynamiku vztahů ve sféře politiky. Hlavní důvod se skrývá v diferenci mezi sociálním bojem za uznání, který je veden na základě morálního rozvažování aktérů, a mocí. Pojem sociálního boje je u Honnetha postaven na koncepci sociálně rozpoznávaného či projeveného boje konkrétních aktérů. Tohoto boje se mohou zúčastňovat samotní dotčení aktéři nebo jiné části společnosti (politici komentátoři, teoretici, orgáni intelektuálové či obecně příslušníci jiných sociálních skupin); avšak nejčastěji se tito aktéři projevují ve formě sociálních hnutí či zavedených politických stran. V této podobě se vždy již nacházejí v nějaké fázi boje proti ostatním aktérům či proti systému, který brání jejich uznání. Jak jsem již zmínil, podle Honnetha získávají sociální boje v kontextu západních společností podobu *morálně artikulovaných požadavků (morální gramatika)*, které obecně tvrdí, že se v daném případě ve společnosti objevuje rozpor mezi univerzálním vzorcem (uznání) a sociálně sdílenou a skupinově prožívanou realitou. Sociální pokrok je tedy vlastně pokrokem morálním, protože se uskutečňuje sociálním bojem za uznání. Jakým způsobem? Podle Honnetha v zásadě dvojím: jednak *převísem platnosti*, kterým disponuje každá sféra uznání, a jednak *posunem hranic uznání*. Převís platnosti spočívá v tom, že dotčená sociální skupina může rozpoznat ve své situaci rozpor mezi obecným legitimně přijímaným vzorcem uznání a jeho realizací v jejich případě. Týká se to např. již zmíněného boje žen za skutečně všeobecné uplatnění volebního práva v době, kdy sice už bylo definováno jako všeobecné, ale ženy z něho byly vyloučeny. V případě posunu hranic sfér uznání upozorňují skupiny, že v nějaké konkrétní situaci se dané otázky týká jiná sféra uznání než doposud: příkladem je zde rozšiřování sociálních práv, která tím, že prostřednictvím různých dávek systému sociálního zabezpečení člověku vlastně garantují a zajišťují určitou výši základních příjmů, vedou k tomu, že sféra práva vstupuje do sféry sociálního ocenění.

Honnethovu teorii uznání je možné vidět jako pokus o navázání na kriticko-teoretickou tradici v konceptualizaci problému sociální dominance, která byla v tradici kritické teorie přítomná od jejího počátku. Kupříkladu Adorno a Horkheimer spatřovali, zhruba řečeno, zdroje (a jakýsi předobraz či možná čistou formu) sociální dominance v tendenci člověka ovládat přírodu. Snažili se nalézt zdroje těchto tendencí v lidských kulturních dějinách. Jejich knihu z roku 1944 s výmluvným titulem *Dialektika osvícenství* (Adorno & Horkheimer, 2009) můžeme vnímat právě jako základní a završující text kritiky nejen zdrojů a příčin druhé světové války a nacismu, ale také v přeneseném smyslu slova ji lze vnímat jako evropskou variaci na ve stejné době vznikající postkoloniální kritiku evropských dějin a modernity.¹³ Jedná se v tomto ohledu o převratnou kritiku, která se stává společně s Marcuseho kritikou¹⁴ technizující stránky moderní společnosti jedním z vrcholů tzv. první generace kritické teorie.

Jürgen Habermas, kterého je možné považovat za klíčového zástupce druhé generace kritické teorie, rozlišuje dvě sféry sociálních institucí a jim odpovídajících forem rozumu,

¹³ Nemá smysl na tomto místě odkazovat k nepřebernému množství literatury, která se této problematice věnuje. Jejím obecnému přehledu jsem se věnoval v textu „Postkolonialismus a dekolonizace: základní vymezení a inspirace pro sociální vědy“ (Lánský, 2014).

¹⁴ Tak, jak se objevuje zejména v jeho studii *Jednorozměrný člověk* z roku 1964, která v českém překladu vyšla v roce 1991 (Marcuse, 1991).

kteře se ve společnosti rozvinuly během modernizace.¹⁵ V tomto rozlišení je možné spatřovat pokračování diskuse o dominanci a moci. Toto pojetí vychází z jeho reinterpretace klíčových sociologických výzkumů a teorií 19. a 20. století. Na jedné straně hovoří o instrumentálním rozumu či racionalitě, která se projevuje v tzv. systému, a to zejména ve fenoménu byrokracie. U ní jde o odosobněný systém organizace fungování společnosti, který se rozvinul právě v modernizaci. Zjednodušeně řečeno se jedná o racionalitu stojící v základu ujařmujících sociálních institucí a jednání. Na druhé straně však Habermas hovoří také o komunikativním rozumu, který se dominantně projevuje v životním světě. Tyto světy (systém a životní svět) jsou oddělené a vyjádřené právě rozdílnými racionalitami či logikami svého fungování. Pro životní svět je typická rovná a férová komunikace a je osvobozen od dominance. Naopak systém díky převládající roli instrumentálního rozumu je charakterizován jako hlavní zdroj ovládnutí a dominance (Habermas, 1984, 1987).

Za předpokladu, že Habermasovu teorii komunikativního jednání lze považovat za kriticko-teoretickou variantu jazykového či analytického obratu v sociální teorii, je možné říct, že Honneth se ve své teorii uznání pokusil navázat právě na jazykový obrat a obohatit komunikativní model o detailní analýzu dominance (habermasovsky řečeno, obohatit o další rozpracování kritiky instrumentální racionality). I z tohoto důvodu můžeme u Honnetha spatřovat snahu nejen formulovat sociální teorii, ale také morální či politickou – a tedy normativní – filozofii, která by z této sociální teorie vycházela. Pokud Habermasovo pojetí považuji za výraz obohacení sociální teorie o závěry vycházející z analýzy jazyka, je možné Honnethův postup vidět jako pokus o další posun: od jazyka ke studiu kultury. Právě proto pracuje Honneth dominantně s kategoriemi uznání a zneuznání, které jsou běžně vnímány jako projevy kulturních fenoménů.¹⁶

Honneth se dále pokusil vyřešit problém průběhu sociálních (politických) bojů, který je způsoben tím, že při sledování sociální (resp. politické) sféry je možné zaznamenat jisté *zpoždění* mezi tím, kdy se nějaký boj odehrává, a tím, kdy je zaznamenán sociální vědou či obecněji veřejností. Toto zpoždění je nejčastěji dáno tím, že se zde objevuje nesoulad mezi aktuálním sociálním problémem a nespravedlností na jedné straně a schopností poškozených sociálních skupin tyto problémy či nespravedlnosti

¹⁵ Nechme nyní stranou diskusi o tom, zda je vůbec možné o modernizaci jako sociálním procesu a o modernitě jako stavu vývoje společnosti vůbec hovořit. V tomto bodě pro potřeby tohoto textu sdílím základní rámec vymezení modernity německým sociálním teoretikem Peterem Wagnerem ze studie *A Sociology of Modernity* (Wagner, 1994).

¹⁶ Nechci se na tomto místě pouštět do poměrně zajímavé diskuse, zda kategorie uznání může opravdu plnit roli, kterou jí Honneth přisoudil; to znamená, zda může být kategorií zastřešující všechny formy (sociálně sdílených či podmíněných) nespravedlností. Spíše se kloním k tezi, že nikoliv; domnívám se, že pro smysluplnou a fungující kritiku nespravedlností je lepší pracovat s otevřeným *pluralistním modelem*, který navrhuje např. Veit Bader v textu, ve kterém shrnuje jak Honnethovy argumenty pro jeho monistickou teorii, tak odpovídající kontrapozicí hájící pluralistní model. Jádrem Baderovy argumentace vidím v tom, že upozorňuje, že není vlastně důvod (alespoň v sociální teorii) k tomu subsumovat jednotlivé zkušenosti vykořisťovaných, marginalizovaných, utlačovaných či vyloučených pod kategorii zneuznání (*misrecognition*), tyto formy by „daleko spíše měly být artikulovány jako donucení k nezákonné práci pro ostatní, a to dokonce za podmínek plného sociálního a právního uznání těchto lidí jako rovných ve všech dalších ohledech“ (Bader, 2007, s. 254–255). Jinými slovy Bader upozorňuje, že je možné prožívat nejrůznější formy sociálně podmíněných nespravedlností (zejména ve sféře práce – Honneth by řekl v rovině sociálního ocenění) a zároveň zažívat plné uznání (zejména ve sféře práva).

prožívat, a hlavně je artikulovat ve formě adekvátní politické reakce na straně druhé. Toto je jedna z příčin, proč Honneth používá právě termín sociální boj jako klíčový termín své teorie: nechce svou teorii omezovat na aktuálně probíhající politické boje proto, že sociální boj může být velmi aktuální, ale jeho politické uvědomění nemusí vůbec existovat či nemusí být veřejně známé. Posouvá tedy svou pozornost z politické sféry na obecnější a vyšší rovinu sociálních bojů. A právě v tomto transponovaném teoretickém prostoru analyzuje sociálně podmíněnou dominanci a ve formě vedlejšího efektu také vlastně fenomén moci.¹⁷

Obě tyto formy ovšem spojuje na první pohled skrytá skutečnost, že obě jsou fakticky spojeny s emancipačně orientovanou částí politiky. Povšimněme si, že zkoumání je vedeno snahou analyzovat situaci těch, kteří bojují za uznání, a nikoliv těch, kteří bojují *proti uznání*. Ať už jsou dotčení aktéři vědomě politicky aktivní anebo je hovořeno za ně (např. částí aktivistické či akademické obce, tj. Gramscioho organickými intelektuály), v obou případech se jedná o politiku, kterou je možné vidět jako formu *proti-moci*, jako politiku zaměřenou na ty, kdo jsou znevýhodněni. Tento náhled vycházející z teorie uznání ovšem *přehlíží* opak emancipační politiky, kterými jsou tendence směřující ve skutečnosti k sociálnímu regresu,¹⁸ a které můžeme naopak označit jako politiku *moci*. Jedná se o tu část politických aktivit, která je prováděna elitami či vyššími vrstvami. Tato politika je však v podmínkách liberálně-demokratických společností poměrně často orientována na střední a nižší vrstvy (tj. na dotčené sociálními nespravedlnostmi). I emancipační politika proti-moci cílí na tyto vrstvy, resp. by jimi měla být formována, vyjadřována a používána. Současné tendence, které jsem zmínil v úvodu (depolitizace, nástup praviče, populismus, plebiscitarismus apod.), však svědčí o tom, že tyto sociální vrstvy spíše podléhají marasmu údelu každodennosti a politického nezájmu. A výše popsané pojetí politiky vycházející z Honnethovy teorie uznání je v této situaci vlastně problémem.¹⁹ Pokud chceme rozvinout dostatečně silné pojetí moci, je třeba se v rámci sociální hierarchie symbolicky podívat také vzhůru: na elity a vyšší vrstvy. A právě k tomuto může posloužit Millsova koncepcí moci.

Millsovo pojetí elity a moci

Jádro tvorby C. Wrighta Millse je možné datovat mezi roky 1945 a 1962. Jeho sociologické analýzy jsou tudíž o dost starší než texty Axela Honnetha. Přesto se domnívám, že část jeho tvorby může být inspirací pro současnou kritickou teorii. Z hlediska pojmu moci je jeho nejdůležitějším dílem patrně kniha *Mocenská elita* (Mills, 1966), která vychází v originále v roce 1956. Hlavním tématem je poměrně detailní rozbor nejvyšších politických, ekonomických a vojenských kruhů americké společnosti

¹⁷ Hlavním cílem, ke kterému tato teoretická operace slouží, je to, aby byla jeho teorie a odpovídající sociální výzkum schopna identifikovat zatím nevzniklé sociální boje tematizující existující, avšak neviditelné nespravedlnosti.

¹⁸ Tímto odkazují ke koncepci imanentní transcendence, která odpovídá hlavnímu metodologickému zaměření kritické teorie (Strydom, 2011, s. 87–106).

¹⁹ Zjednodušeně řečeno se domnívám, že Honnethova teorie může být viděna v tomto kontextu (který vychází z jeho uchopení sociálních bojů) jako přinejmenším lineární koncepcí pokroku (dost možná je vlastně teleologická), a tudíž i politiky. K tomuto problému se ovšem vrátím v závěru svého textu.

tehdejší doby.²⁰ Kniha *Mocenská elita* je v jistém smyslu vrcholem trilogie zkoumající americkou poválečnou společnost. Tyto analýzy je však možné s jistou dávkou opatrnosti transponovat i na obecnější rovinu, a to jako analýzy rozvinuté moderní společnosti. A tudíž je možné z Millsovy analýzy elit/y vyvozovat také obecně platné teoretické závěry či doporučení.

Jak již bylo řečeno, je dominantním tématem *Mocenské elity* analýza nejvyšší vrstvy americké společnosti, ke které C. Wright Mills bohatě využívá koncept *elity*,²¹ a to nejen v teoretickém, ale také v empirickém významu. Pojem moci v jeho studii zaujímá jednu z klíčových rolí, ačkoliv explicitně se mu věnuje poměrně málo. Toto pojetí moci je postaveno na empiricky uchopené analýze americké elity z poloviny 20. století. Soustředí se na tzv. mocenskou elitu, která „se skládá z politiků, národohospodářů a vojáků“ (Mills, 1966, s. 332). Základem Millsovy koncepce americké elity je tedy její rozlišení na tři složky: vojenskou, politickou a ekonomickou. K její analýze používá metodu *kolektivního portrétování* na základě detailních rozborů nejvyšších částí politických, vojenských a ekonomických hierarchií; stručně elit. Zde zjevně vychází z obecnějšího pojetí elity jako úzké – nejvyšší – vrstvy daného sociálního agregátu, která vyniká tím, že zaujímá klíčové postavení a obsazuje rozhodující posty v daném poli. Například v případě ekonomické elity Millse konkrétně zajímají ředitelé a vrcholní manažeři významných podniků. V případě národní elity v politickém poli zkoumá členy kongresu a dalších významných politických těles. Snaží se ukázat, jak jsou příslušníci elity rekrutováni a do jaké míry jsou jednotní. Jedná se o svého druhu *social network* analýzu, která podle svých závěrů prokazuje, že americká společnost je do značné míry řízena jednotnou mocenskou elitou.

Klíčové zjištění jeho knihy tudíž je, že členové trojjediné elity kontrolují (politickou) moc a rozhodování v de facto celé společnosti, což je v rozporu s kulturním sebevnímáním americké demokracie jako demokracie středních vrstev, drobných farmářů či podnikatelů. Mills nabízí rozsáhlou analýzu probíhajícího rozpadu původně funkčního modelu demokracie, když postupně analyzuje jednotlivé složky mocenské elity, a jedním z vrcholů knihy je rozbor *teorie rovnováhy* (Mills, 1966, s. 293–323), která podle Millse odpovídá tehdy převládající představě o fungování americké politiky a společnosti. Jedná se právě o obraz USA jako společnosti středních vrstev, na jaký můžeme podle Millse narazit např. v rámci sociologického myšlení u Davida Riesmana v jeho slavné studii *Osamělý dav* (původně z roku 1950), kde Riesman explicitně řeší otázku případné vládnoucí skupiny a přichází z tezí, že taková skupina v silném slova smyslu v USA po roce 1945

²⁰ Tuto studii nelze vnímat jako osamocené dílo. Spíše je možné ji číst jako součást širšího Millsova výzkumného projektu, ve kterém se pokusil nabídnout komplexní sociologickou analýzu moderní průmyslové společnosti (s důrazem na americké reálie). Je důležité číst *Mocenskou elitu* přinejmenším v kontextu dvou jeho předchozích knih: jednak knihy z roku 1950 *Puerto Rican Journey* (Mills et al., 1950), kterou napsal společně s Clarencem Senioem a Rose Kohn Goldsen, a jednak jeho samostatně napsané knihy *White Collar* (Mills, 1969), která vyšla původně v roce 1951. V těchto textech je možné pozorovat systematický postup C. Wright Millse. První kniha je analýzou jedné z nejhůře postavených vrstev v USA tehdejší doby: (konkrétně portorikánských) migrantů a jejich rodin v New Yorku. *White Collar* se zase věnuje studiu americké střední vrstvy a postupně se stala jednou z klasických studií sociálního odcizení v moderní, resp. rozvinuté průmyslové společnosti.

²¹ Pro souhrnné seznámení s konceptem elity je možné doporučit vynikající studii Miroslava Jodla, která popisuje klíčové milníky dějin tohoto pojmu (Jodl, 1994). Určitou interpretaci konceptuálního prostoru teorie elit, která počítá nejen s klasickým vymezením, ale také s kriticko-teoretickou interpretací, nabízí můj úvod ke sborníku textů k teorii elit pokrývající toto pole od 19. století do 70. let 20. století *Materiály k teorii elit* (Lánský & Sochor, 2018, s. 22–63).

již neexistuje (Riesman, 2007, s. 260–267). Podle Millse platí, že „Amerika je nyní spíše formální politickou demokracií než demokratickou sociální strukturou; dokonce i formální politický mechanismus je slabý“ (Mills, 1966, s. 330). Rozhodují totiž spíše elity než nějaké vyvažování zájmů.²² Millsův přístup ke studiu politických uspořádání a zájmových skupin založený na konceptu mocenské elity je v přímém rozporu s politickou teorií politické rovnováhy v nejrůznějších tělesech politické sféry založené na idealizovaném obrazu svobodné soutěže politických stran. V této sféře podle klasického vymezení usilují politické strany o hlasy tzv. průměrného voliče. A právě tento obraz Millsova kniha generálně narušuje.

Koncept moci Mills dále teoreticky rozpracovává v *Sociologické imaginaci*, která vyšla v roce 1959. „Termín ‚moc‘, jak je dnes obecně používán v sociální vědě, souvisí s rozhodnutími, jež lidé činí o uspořádání, ve kterém žijí, a o událostech, jež tvoří dějiny jejich epochy. Dochází však k událostem, jež jsou mimo lidské rozhodování: sociální uspořádání se mění bez výslovného rozhodnutí. Pokud však jsou taková rozhodnutí činěna (nebo by mohla být, ale nejsou), zůstává hlavní otázkou moci, kdo tato rozhodnutí činí (nebo nečiní)“ (Mills, 2002, s. 48). Toto vymezení dále konkretizuje, když říká, že „[p]řevládajícím prostředkem moci je nyní zařizovat si souhlas lidí a manipulovat jím“ (Mills, 2002, s. 48). Následně Mills rozlišuje tři základní kategorie moci: autoritu (na základě více či méně vědomého souhlasu ovládaných), manipulaci (u které jde o skrytou podobu moci) a násilné donucení (které je podle něj poslední formou moci).

Zdroje tohoto rozlišení kategorií moci lze identifikovat v Millsově čtení a interpretaci Marxe, Webera a amerických pragmatiků (Scott, 2013). Byl schopen smysluplně a efektivně kombinovat třídně orientovanou analýzu zdůrazňující ekonomické aspekty života a statusově orientovanou teorii věnovanou *měkkým* indikátorům prestiže s orientací na každodenní životní zkušenost a jednání. Britský sociolog John Scott to vystihuje následovně: „Sociální vrstva – jako ‚strata‘ – spočívá jedna na druhé v sociální hierarchii rozdílných životních příležitostí a očekávání“ (Scott, 2013, s. 150). Tento motiv je u Millse velmi výrazný a je to motiv, který jej podobně jako důraz na porozumění a využití Marxovy teorii vzniku a fungování kapitalismu zařazuje poblíž tradice kritické sociální teorie.

Jak je vidět, je toto pojetí moci více orientováno na rovinu politiky (na rozdíl od Honnetha) a elit (či vyšších vrstev), jak jsem naznačil výše. Právě snaha o pochopení těchto vrstev a jimi používaných praktik (ovládání a manipulace) může nabídnout pojetí moci, které je adekvátnější, a tudíž silnější a přesvědčivější než to, které nabízí teorie uznání. Nicméně Millsova kniha vedla v americké politické vědě k diskuzi o povaze moci. Některé aspekty této diskuze mohou pomoci zpřesnit argumenty pro použití některých aspektů Millsova přístupu v kriticko-teoretickém uchopení moci.

²² Jen pro ilustraci bych rád uvedl, že otázka toho, který teoretický model demokracie odpovídá jejímu skutečnému fungování, je stále živá: v roce 2014 publikovali američtí političtí vědci Martin Gilens a Benjamin I. Page empirickou studii, kde se zabývali právě tím, kdo vlastně v USA rozhoduje. Závěry byly zajímavé: „Naše zjištění ukazují, že v USA většina nevládní – přinejmenším nevládní v kauzálním smyslu skutečného určování politických výstupů. Pokud většina občanů nesushlasí s ekonomickými elitami či se zájmy organizací, povětšinou prohrává“ (Gilens & Page, 2014, s. 576).

Lukesovo trojrozměrné pojetí moci

Nyní je třeba vyjasnit, s jakým pojetím moci vlastně v textu budu nadále pracovat. Pojem moci je jedním z nejméně jasných pojmů v sociálních a politických vědách. Shodou okolností to byla mimo jiné právě Millsova *Mocenská elita* (Mills, 1966),²³ která v 50. letech 20. století vedla ke vzniku poměrně hluboké diskuze o povaze moci. Do této diskuze se výrazně zapojili zástupci pluralistického pojetí moci a politiky (mezi nejznámějšími Robert Dahl) a dalších teorií a přístupů. V roce 1974 vychází poměrně útlá kniha britského politického a sociálního teoretika Stevena Lukese, o jehož trojrozměrné pojetí moci se v tomto textu nyní míním opřít.

Millsova výše popsaná práce pojednávající o elitách poskytuje korekci do 50. let 20. století převládajícího pojetí moci, které je možné ve stručnosti označit za weberovské. Weber moc definuje jako „pravděpodobnost, že aktér bude v sociálním vztahu schopen vykonávat svou vlastní vůli navzdory odporu, a bez ohledu na to, na čem tato pravděpodobnost spočívá“ (Weber, 1947, s. 152). Právě na toto vymezení moci, které je možné považovat za v konečném důsledku mechanistické, protože pojímá moc jako vytváření tlaku, navazují behaviorální politologové. S patrně nejznámějším a nejlivnějším rozpracováním tohoto pojetí přišel v 60. letech Robert A. Dahl. Ve svém vymezení reaguje na to, čemu říká stratifikační přístupy ke studiu moci, kam je možné řadit Millsovu analýzu mocenské elity. Stručně řečeno, Dahl tvrdí, že: „A má moc nad B do té míry, že dokáže přimět B k tomu udělat něco, co by B jinak neudělal“ (Dahl, 1957, s. 202–203). Moc je tak výrazně individualizovaným fenoménem, protože zkoumat ji znamená analyzovat jednotlivé aktéry v zásadě jako jedince. Moc se tak vlastně týká procesu rozhodování (*decision-making*). Základním prvkem je jedinec a všichni političtí aktéři jsou v analýze vnímáni právě jako jedinci; tímto je de facto potlačeno jakékoliv širší strukturální hledisko. Vlady a státy jsou jakýmsi neutrálními prostory, kde mezi sebou de facto soupeří jednotlivé agregované zájmy sociálních skupin a jedinců.

Od tohoto vymezení je již pouze krůček k Dahlově koncepci polyarchie (Dahl, 1971), která toto pojetí moci dále prohlubuje a snaží se nabídnout empiricky adekvátní teorii moderní rozvinuté liberální demokracie v souvislosti s tím, jak reálně společnosti tohoto typu fungují.²⁴ Podle Dahlových rozborů mají evropské moderní společnosti fragmentovanou politickou strukturu. Protínající se zájmy a prostor – politický trh, ve kterém se mohou takto utkávat – jsou vlastně zárukou toho, že nejsou přehlížena práva menšin.

Na pluralistickou koncepci moci kriticky navazují Peter Bachrach a Morton S. Baratz ve svých dvou slavných článcích „Druhá tvář moci“ a „Rozhodování a ne-rozhodování“ (Bachrach & Baratz, 1962, 1963). Vycházejí z toho, že výše popsaná pluralistická koncepcie moci se vlastně týká rozhodování, a uznávají, že poměrně zdařile popisuje fungování

²³ Obdobnou roli v této době sehrála i kniha Floyda Huntera *Community Power Structure* z roku 1953, ve které podobně jako Mills posouvá pozornost při analýze sociální struktury od statusu k moci (Hunter, 1953).

²⁴ V roce 1961 vydává Robert A. Dahl slavnou studii *Who Governs?* (Dahl, 1961), kde analyzoval strukturu moci v průměrném městě USA (konkrétně to byl New Haven). Po určitou dobu zde mapoval výstupy v místních médiích ohledně tří klíčových politických témat. Jeho výzkum ukázal, že v New Havenu nevládne jedna celistvá elita, ale spíše několik různých skupin; zkrátka tak potvrdil svoji pluralistickou koncepci americké politiky. Na druhou stranu je třeba upozornit, že bývá kritizován za to, že toho moc neříká o celonárodní úrovni, na kterou naopak cílil C. Wright Mills.

moci v rovině toho, jak se v moderní společnosti dospívá k rozhodnutí. Nicméně podle Bachracha a Baratze tato teorie zapomíná na *druhou tvář* moci spočívající v tom, o čem se nemluví – v tom, co je z diskuze umně vylučováno mocensky silnými skupinami. Témata politické debaty jsou formována tak, aby vyhovovala jistým konkrétním aktérům. Ostatní jsou tímto způsobem z veřejného prostoru vlastně vylučováni. Tento aspekt moci klasický pluralismus neidentifikuje. Moc tedy spočívá i v kontrole celého rámce politických diskuzí.

Steven Lukes k tomuto druhému bodu přidává ještě třetí rozměr moci a dospívá tak ke svému trojrozměrnému pojetí. Vedle rozhodování (*decision-making*) a nerozhodování (*nondecision-making*) totiž ve své slavné studii o moci (Lukes, 2005), která v prvním vydání vychází v roce 1974, hovoří o tom, jaký význam pro moc mají procesy vytváření a uvědomování si zájmů aktéry. Zamlčeným předpokladem pluralistů, jako byl Dahl, i jejich kritiků Bachracha a Baratze totiž je, že aktéři své zájmy znají. Avšak Lukes se zjednodušeně řečeno snaží upozornit na to, že některé sociální vrstvy či skupiny nemohou v dané konstelaci rozpoznat své vlastní zájmy, a tyto zájmy se tudíž vůbec nedostanou do procesu rozhodování. V čem spočívá inovativnost jeho přístupu? Pluralisté interpretují svou weberovskou inspiraci – totiž, že A má moc do míry, do jaké je schopno ovlivnit B i proti jeho vůli – ve své podstatě jako střet zájmů, a tudíž jako konflikt. Další stupeň, tedy vynechání témat marginalizovaných skupin, na které upozornili Bachrach s Baratzem, podle Lukese také není dostatečným pohledem. Je zde totiž další rovina, a to ta, že je možné ovlivnit, co B považuje za své zájmy. Taková rovina je zcela prosta konfliktu. Přitom právě schopnost aktéra, který je mým protivníkem, vytvářet představy o tom, co je pro mě dobré a žádoucí, je neefektivnější formou moci. Lukes se zde zjevně dotýká tématu, na které se zaměřoval už Marx či později kritická teorie u otázky falešného vědomí, avšak Lukes ho podle mého soudu zobecňuje a vytváří pomocí něj komplexnější teorii moci.

Lukesovo trojrozměrné pojetí moci je tedy postaveno na rozlišení tří rovin moci, které se v sociální realitě kombinují: a) rovina rozhodování, ve které je možné uvažovat o pluralistickém soupeření jednotlivých aktérů (zejména politických stran ve sféře politiky); b) rovina ne-nastavování agendy (vliv silových skupin a lobbistických skupin na to, co je vůbec předmětem diskuze); a c) rovina manipulace. V další části se zamyslím nad tím, jaké postupy nabízí Millsova sociologie elit pro co možná neadekvátnější analýzu těchto rovin.

Kolektivní portrétování oligarchie a revize uznání (místo Závěru)

Hlavní sdělení Millsovy analýzy elit a z ní vycházející koncepce moci, které jsou zde pro mě důležité, je, že k tomu, abychom byli schopni říct něco smysluplného k otázce moci, je potřeba rozumět sociální struktuře v kontextu mocenských vztahů; je nutné zkrátka chápat hierarchie dané společnosti a odpovídající praktiky jednání zejména v politické sféře. Lukesovo trojrozměrné pojetí moci může být v tomto bodě vodítkem, protože ukazuje, že ve druhém, a ještě více ve třetím rozměru je moc poměrně výrazně strukturována tak, že jí disponují spíše jedinci či konkrétní – poměrně úzké – skupiny, které tak podle mě formují *mocenské elity*. K tomu, aby bylo možné říct něco relevantního

o této struktuře moci, je třeba znát sociologický obraz těchto skupin. Je třeba konkrétně analyzovat sociální vrstvy, které jsou z hlediska politického rozhodování klíčové a skutečně na něm výrazně participují. Přičemž právě kriticky využitá analytická kategorie elit může k tomuto cíli posloužit. Millsova kardinální otázka moci totiž zněla: které sociální skupiny (vrstvy) rozhodují? Moc zjednodušeně řečeno spočívá jednak ve schopnosti dané skupiny nastavovat agendu a jednak v dovednosti bránit dalším sociálním aktérům různými (i manipulativními) postupy v přístupu k tomuto nastavování.

Millsova koncepce analýzy elit vzniká během 50. let 20. století a je otázkou, zda je možné nalézt aktuálnější metody ke zkoumání mocensky nejrelevantnějších sociálních skupin tak, jak jsem je s pomocí Lukese a dalších vymezil. Než přistoupím k tomu, jak lze pomocí těchto úvah o elitách obohatit kritickou teorii uznání, zaměřím se na teorii oligarchie amerického politického vědce Jeffrey A. Wintere, která může takovou aktualizaci nabídnout. Nejdříve je třeba upozornit, že Winters odmítá, že by jeho teorie oligarchie byla součástí tradice teorie elit.²⁵ Důvod, proč s jeho teorií na tomto místě pracuji, je ten, že svojí metodologií, argumentací a poznatky o politickém životě podle mého soudu odpovídá metodě *kolektivního portrétování*. Winters rozvíjí vlastní analytický rámec ke studiu úzké vrstvy superbohatých, pro kterou vyhrazuje termín oligarchie (Winters, 2011). V rámci vyšších vrstev na úrovni jedinců či rodin identifikuje tzv. oligarchy, kteří díky nezměrnému bohatství disponují výrazně větším než průměrným vlivem v politice. V tomto smyslu je jeho přístup vyhrcočně personalistický a zároveň materialistický, protože se výrazně zabývá rovinou vlivu ekonomického bohatství na politiku (materialistický zde není užito v marxistickém smyslu). Jde mu totiž o to postihnout aktéry, kteří využívají své materiální zdroje politicky k dosažení jistých ekonomických výsledků; nejde mu o pohled, ve kterém by např. zkoumal nějaký modus výroby a odpovídající sociální vztahy (jako je tomu u marxismu). Oligarchové podle něj využívají (a to v minulosti i v současnosti) svého bohatství k tomu, aby ovlivňovali politický život. Děje se tak v podstatě ve všech politických režimech: v demokracii stejně jako v totalitárních systémech. Svůj vliv v politice se snaží přetavit v ochranu či zmnožení svého majetku či příjmu.

Winters tuto svoji obecnou a jasnou tezi dokládá rozborem řady historických příkladů vlivu oligarchů v politickém životě (starověké Atény či Řím) i ze současnosti (Indonésie i USA). Na základě tohoto postupu následně vytváří typologii oligarchií, přičemž rozlišuje oligarchii válčící (warring), vládnoucí, sultanistickou a občanskou. Winters vymezuje tři hlavní kritéria, s jejichž pomocí lze v konkrétních případech rozhodnout, o jaký typ oligarchie se jedná. Prvním kritériem je, zda jsou oligarchové přímo ozbrojeni. Druhým kritériem je, zda oligarchové postupují jednotně anebo nikoliv – je to otázka míry koordinovanosti či kolektivního vládnutí. Třetím kritériem je, zda vládnou oligarchové přímo, anebo zda využívají nějakých politických a sociálních institucí.²⁶ Nicméně hlavním analytickým nástrojem, který Winters vytvořil, je koncept *ochrany bohatství*. Bohatství vůbec je centrálním bodem jeho pojetí, protože „na adekvátní úrovni akumulace a koncentrace se bohatství a vlastnictví stávají materiální mocí (*power*)“ (Winters, 2011, s. 23). Obrana bohatství navíc podle něj zahrnuje dvě dimenze, které je třeba zároveň zkoumat, po-

²⁵ Sám ji nepovažuje za samostatnou teorii, která by byla v rozporu s jinými, ale spíše za určitý doplněk teorií sociální stratifikace vycházejících jak z Marxe, tak i Webera.

²⁶ O detailnějším popisu jednotlivých typů oligarchie podle Wintere referuji ve svém úvodním textu k *Materiálům k teorii elit a její kritice* (Lánský & Sochor, 2018, s. 54).

kud chceme oligarchii analyzovat: dimenzi obrany vlastnictví a dimenzi obrany příjmu. První z nich se týká otázky, jak oligarchové odrážejí požadavky ostatních ve společnosti na podíl na vlastnictví. Zatímco v minulosti to byla věc týkající se fyzicky existujících nástrojů (doslova šlo např. o hradby, rytíře či válečníky), dnes můžeme v této souvislosti hovořit spíše o státu a jeho záruce vlastnických práv, který úlohu těchto fyzických nástrojů převzal. Druhá dimenze se týká zejména moderní společnosti: nejde o nic jiného než o zajištění co možná nejmenšího zdanění. K tomu oligarchové používají celou servisní elitu profesionálů a odborníků: daňové služby, právníky apod. V jednotlivých případových studiích, které Winters ve svém textu nabízí, potom tyto základní metodologické nástroje konkretizuje a operacionalizuje, a podle mého názoru tak vytváří současnou a velmi aktuální metodologii kolektivního portrétování té části společnosti, která je zjevně v politické sféře nejnvlivnější.

Důvodem Wintersova personalistického a materialistického pojetí je podle mého soudu právě to, že neusiluje o strukturální analýzu do značné míry abstraktních ekonomických a sociálních procesů, ale spíše se snaží ukázat, že tyto procesy probíhají ve společnosti v souladu se zájmy těchto oligarchických skupin. Nastavování agendy, ovlivňování politiků (vytváření tlaku na ně) i snaha o manipulaci společností jsou v mocenském rejstříku této vrstvy. Weberovská ani marxistická analýza sociální struktury podle Winterse nedokáže tento moment dostatečně silně zahrnout do svého analytického rámce.

Jak jsem napsal v části věnované Millsově analýze elit, je jeho hlavní metodou kolektivní portrétování sloužící k demaskování elit jako rozhodujících činitelů politiky. Výše jsem nabídl Wintersovu teorii oligarchie a jeho analytické nástroje jako současnou alternativu k Millsově postupu, která s ním však sdílí právě metodu kolektivního portrétování. V obou případech se jedná o přístupy, které ukazují povahu mocenského působení politicky rozhodující vrstvy společnosti, a tím nasvědčují i *moc* samotnou. Co toto pojetí moci vycházející zejména z kritického zkoumání amerických elit po druhé světové válce, resp. z analýzy oligarchů, může znamenat pro koncepci moci v kritické teorii uznání?

Jak jsem již popsal výše, koncept uznání ve sféře práva a sociálního ocenění byl odvozen na základě sociologicko-historického rozboru procesu rozšiřování zón uznání na nové sociální skupiny ve společnosti. Například boj dělníků (později možná přesněji pracujících) v průběhu 19. a 20. století vedl k jejich uznání jako plnohodnotných občanů a přinejmenším k částečnému uznání jejich příspěvku pro formující se kapitalismus jednak v podobě uznání nároků na férovou pekuniárně vyjádřenou odměnu za práci (zvyšující se mzdy) a jednak v podobě postupného vzniku institucí sociálního státu (či státu blahobytu). Díky těmto konkrétním podobám uznání mohli pracující zažívat sebe sama jako plně přijímané a důležité členy společnosti. Takto nahlížený sociální boj pracujících byl ovšem veden za předpokladu určitého sebe-vědomí pracujících a chápání jejich vlastní situace. Jejich morálně podpořené požadavky (stručně řečeno, *požadujeme podíl na bohatství, které vytváříme a chceme být rovnocennými lidmi, jako jsou příslušníci vyšších vrstev*) byly vždy neseny jistou aplikací myšlenky rovnosti, která je pro modernitu charakteristická. Zároveň se jednalo o politiku *proti-moci*: zpočátku byla uvědomovaná přinejmenším intelektuály, kteří se mohli považovat za předchůdce hnutí pracujících, později se stala klíčovým nábojem sociální změny po roce 1945.

Avšak sféra politiky se netýká pouze probíhajících (či pomalu vznikajících) sociálních bojů. Výše popsaný obraz boje (či emancipace) hnutí pracujících, tedy interpretaci za-

loženou na teorii uznání, lze zproblematizovat pomocí historické analýzy boje do značné míry předcházejícího právě hnutí pracujících; mám na mysli emancipaci buržoazie čili její boj proti feudálnímu řádu. Velmi přínosné je pro tuto analýzu dílo historičky Ellen Meiksins Wood, která se v návaznosti na Roberta Brennera ve svém díle mimo jiné věnovala otázce vzniku kapitalismu. Je možné ji spolu s Brennerem považovat za představitelku tzv. politického marxismu, což je specifický směr v marxistické analýze. Důležitým bodem pro autory tohoto proudu je, že politické aspekty historických změn je třeba brát podobně vážně jako aspekty ekonomické. Jinými slovy, akcentují otázku moci např. také u formování kapitalistické ekonomiky. Co se týče otázky vzniku kapitalismu, Wood se kloní k brennerovské interpretaci (Brenner, 1976), že kapitalismus je vedlejším produktem boje mezi panstvem a rolnictvem (Wood, 2011, s. 45–57). Dalším důležitým bodem této interpretace vývoje kapitalismu je poznatek založený na historické analýze, že trh není institucí poskytující svobodu, ale je naopak jistým projevem imperativu (trhu), a tudíž projevem moci. V době raného kapitalismu či raně průmyslových společností nastupujících namísto feudálních společností byla sociální struktura společnosti rozdělena do více různých vrstev s různými zájmy. Ekonomicky významné a mocné vrstvy majitelů manufaktur a továren (zjednodušeně vlastníků výrobních kapacit) byly v pozdním feudalismu v podstatě politicky bezmocní. Politická moc byla okupována dědičnou aristokracií. Mezi těmito dvěma silami bylo možné nalézt početně nejrozšířenější dělnictvo a rolnictvo; v daném historickém období byly politické zájmy dělnictva, (části) rolnictva a buržoazie v podstatě velmi blízké. Toto dočasné spojenectví či politická aliance mezi dělnictvem a buržoazií proti aristokracii ovlivnila následný sociální boj pracujících jistou formou sebe-vědomí pracujících (chápání vlastní situace) a byla také významným posílením hnutí pracujících (ve veřejném prostoru). Jednou v rámci boje buržoazie využitá idea rovnosti (pro zdůvodnění práv člověka a občana) začala jaksi žít vlastním životem v dělnickém a rolnickém hnutí za emancipaci. Tento obraz sdílí i teorie uznání, avšak chybí jí nástroje k identifikaci problémů tohoto spojenectví: do značné míry se zde přece projevuje manipulace ze strany mocné buržoazie a jisté sociálně-historické zneužití proletariátu a rolnictva. Domnívám se však, že je zde ještě další rovina tohoto klasického emancipačního narativu.

Pro teorii uznání jsou mnohem méně viditelné, a tudíž i hůře popsatelné projevy současného stavu a vývoje hnutí pracujících, které souvisejí s obecným vývojem globalizované společnosti v posledních několika dekadách. Mezi tyto projevy můžeme počítat nárůst nerovnosti projevující se zejména extrémním bohatstvím tzv. superbohatých a jejich intenzivnějším vstupováním do politiky a ekonomickou a sociální stagnací globální (tj. v zásadě evropské a americké) střední třídy po roce 2008 (Milanović, 2016). V souvislosti s politickou či veřejnou sférou se dnes poměrně často hovoří o populismu, rozpadu politické aktivity občanů, politickém plebiscitarismu (Urbinati, 2018) či o nárůstu pravicového extremismu, což jsou dohromady znaky krize liberálního řádu politiky. V oblasti práce jsou dnes zásadní analýzy prekarity (životní situace), či možná dokonce samostatné sociální vrstvy, o které se hovoří jako o prekariátu (Standing, 2011). Společnými jmenovateli popsaných procesů jsou jednak úpadek emancipační politiky, která se posledních přibližně sto padesát let spojovala s vrstvou pracujících, a jednak obecněji ústup emancipačního hnutí pracujících z politické i symbolické sféry. Zdá se, že se naplnila přinejmenším část představ těch kritiků moderní společnosti (Marcuse či Adorna), kteří

upozorňovali na nástup masové společnosti, pro kterou liberální řád či obecně politická aktivita nebudou mít velký smysl.²⁷

Sociální hnutí pracujících se dezorganizovalo a fragmentovalo a jejich politická pozornost (či sebe-vědomí) je v zásadě rozpadlá. Zdá se, že v politickém prostoru – skrze nastavování agendy – na jejich místo nastupují oligarchové a obecně elity; často se dostávají k úřadům politické moci i s pomocí toho, že uplatňují směs diskurzů staré levice – tj. pomocí narativu emancipace – a různých forem sociálně sdílených fobií z druhých (migrantů, jiných etnik apod.). Zdá se, řečeno s Millsem, že se zformovala mocenská (patrně globální) elita, které se daří v této rovině porážet pracující nejen v sociální a politické realitě, ale také v sociálně sdílené imaginaci. Její skladba bude jistě jiná, než jak ji analyzoval Mills, a určitě budou také důležité lokální, národní rozdíly. Nicméně tuto změnu není Honnethova teorie uznání schopna bez úprav adekvátně uchopit.

Odpovědí je z Millsovy studie vycházející metodologie kolektivního portrétování, kterou bych aktualizoval Wintersovou teorií, která namísto analýzy elity poskytuje rozbor oligarchie (resp. oligarchů). Právě takový přístup nabízí analýzu sociální struktury v souvislosti s trojdimenzionálním přístupem k moci Stevena Lukese. Je totiž možné takto ukázat, jak jsou politická rozhodnutí fabrikována a vykonávána pro dobro konkrétní sociální vrstvy bez zapojení ostatních částí společnosti. Tuto metodologii je možné využít i v situaci, kdy nějaká sociální vrstva aktivně či pasivně podporuje změny, které vedou k omezení jejich emancipace – tzn. navzdory vlastním zájmům. Řečeno v kontextu teorie uznání, jde o situaci, kdy dotčení nejsou schopni identifikovat prvky zneuznání, které pasivně schvalují či aktivně podporují v politické agendě manipulátorů a představitelů neemancipačního směřování. Právě manipulace mas patří mezi důležité metody nastavování agendy a vedení politiky. Významná část kritického zhodnocení současného vývoje západních společností je samozřejmě skryta v analýze dezintegrace určitého *sociálního* potomka dělnictva, tj. středních vrstev (v Evropě a USA), a v širší perspektivě v analýze úpadku, či dokonce rozpadu třídního vědomí.²⁸ Prostřednictvím praxe skutečné politiky, která může být legitimní i pro současné západní společnosti, tyto společnosti započaly z pohledu (obecně) kritické teorie cestu *sociálního regresu*: neoliberální politika, prekarizace světa práce, tzv. hyper-prekarita nelegálně pracujících (která se svými charakteristikami ocitá na hraně otroctví), vzestup hnutí alt-right, pravicová antisystémová reakce na globalizaci atd.

Jak jsem se pokusil ukázat výše, tyto procesy nejsou pro teorii uznání viditelné, a nejsou tedy v kontextu Honnethova pojetí sociálních bojů za uznání jasně vysvětlitelné. Jedním z důvodů této obtíže je to, že Honnethova teorie je implicitně nejen založena, ale je také konceptuálně závislá na pojmu *sociálního progresu* (což je možné stále vnímat jako dědictví hegelovské tradice politické a sociální filozofie), a tudíž jen obtížně zpracovává fakta a fenomény, které z hlediska obecné emancipace lidstva odpovídají sociálnímu či politickému úpadku. Ještě hůře je schopna pracovat se situací, kdy jisté sociální skupiny sympatizují s politikou prosazující ve skutečnosti praxi, která není v jejich zájmu. Vyjádřeno jazykem teorie uznání, tato teorie nedokáže analyzovat stav, kdy populistická

²⁷ Není náhodou, že otázce masové společnosti se věnuje i C. Wright Mills v části *Mocenské elity*, kde na rozkladné tendence upozorňuje a analyzuje je (Mills, 1966, s. 355–383).

²⁸ Například švédský sociolog Göran Therborn v tomto kontextu hovoří o ztrátě třídního kompasu (Therborn, 2012).

politická hnutí pracují s resentimenty směřujícími proti základům toho uznání, které by dotčené sociální vrstvě v daný moment mělo být vlastní.²⁹ To ale naopak zvládá navštívit teorie elit či teorie oligarchie, a to díky tomu, jaká koncepce moci stojí v jejich základech.

Myslím, že pokud by kritická teorie dnes chtěla pracovat s konceptem uznání, je potřeba, aby plně přijala nejen teoretický základ adekvátního pojetí moci založený na Lukeso-
vě pojetí, ale také aby vzala v potaz empiricky fundovaný výzkum extrémně úzké skupiny lidí, kteří tuto moc využívají proti zbytku společnosti. Je totiž zapotřebí zachytit aktuální vývojové trendy, jako jsou praktiky manipulace či násilného donucování tam, kde jsou dotčené skupiny vyloučeny z procesu rozhodování a takto i ze sociálních bojů (a to jak z těch potenciálních, tak z aktuálně probíhajících).

Vypadá to, jako by si Honnethova teorie uznání nevěděla rady se situací, kdy dochází za souhlasného nezájmu či paradoxně aktivní podpory dotčených vrstev k erozi toho, čeho bylo v rámci minulých sociálních bojů na poli uznání dosaženo právě pro tyto vrstvy. Je to podle mého názoru způsobeno zejména tím, že se kritická teorie (uznání) Axela Honnetha příliš – v konceptuální a metodologické rovině – soustředila na projevy *proti-moci* a zároveň přestala být pozorná k *moci* samotné.

LITERATURA

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2009). *Dialektika osvícenství: Filosofické fragmenty*. OIKOYMENH.
- Allen, A. (2010). Recognizing domination: Recognition and power in Honneth's critical theory. *Journal of Power*, 3(1), 21–32.
- Bader, V. (2007). Misrecognition, Power, and Democracy. In *Recognition and Power. Axel Honneth and the Theory of Critical Social Theory* (s. 238–269). Cambridge University Press.
- Bachrach, P., & Baratz, M. S. (1962). Two Faces of Power. *The American Political Science Review*, 56(4), 947–952.
- Bachrach, P., & Baratz, M. S. (1963). Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework. *The American Political Science Review*, 57(3), 632–642.
- Beck, U. (2007). *Moc a protiváha moci v globálním věku. Nová ekonomie světové politiky*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Brenner, R. (1976). Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe. *Past & Present*, 70, 30–75.
- Dahl, R. A. (1957). The concept of power. *Behavioral Science*, 2(3), 201–215.
- Dahl, R. A. (1961). *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. Yale University Press.
- Fraser, N., & Honneth, A. (2004). *Přerozdělování nebo uznání?* Filosofía.
- Gilens, M., & Page, B. I. (2014). Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average. *Perspectives on Politics*, 12(3), 564–581.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action. Vol 1. Reason and the Rationalization of Society*. Beacon Press.
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action. Vol 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Beacon Press.
- Honneth, A. (1991). *The Critique of Power. Reflective Stages in a Critical Social Theory*. The MIT Press.
- Honneth, A. (1995). *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Polity Press.
- Honneth, A. (1996). *Sociální filosofie a postmoderní etika* (J. Velek, Ed.). Filosofía.
- Honneth, A. (2012). *The I in We. Studies in the Theory of Recognition*. Polity Press.
- Honneth, A. (2018). *Právo svobody: Nárys demokratické mravnosti*. Filosofía.

²⁹ Tak jsme kupříkladu v americké společnosti svědky zvolení Donalda Trumpa prezidentem, přestože prosazuje politiku výhodnou v podstatě jen pro tzv. super-bohaté.

- Hrubec, M. (2011). *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Filosofía.
- Hrubec, M., Lánský, O., Pullmann, M., Saavedra, G. A., & Štěch, O. (2012). *Etika sociálních konfliktů. Axel Honneth a kritická teorie uznání*. Filosofía.
- Hunter, F. (1953). *Community Power Structure: A Study of Decision Makers*. The University of North Carolina Press.
- Jodl, M. (1994). *Teorie elity a problém elity*. Victoria Publishing.
- Lánský, O. (2014). Postkolonialismus a dekolonizace: Základní vymezení a inspirace pro sociální vědy. *Sociální studia*, 11(1), 41–60.
- Lánský, O. (2015). *Je třeba zavrhnout liberalismus? K jednomu problému modernity*. Filosofía.
- Lánský, O., & Sochor, L. (Ed.). (2018). *Materiály k teorii elit a její kritice. Od klasiků do sedmdesátých let 20. Století [Materials for Elite Theory and Its Critique. From Classics to 1970s]*. Filosofía.
- Lukes, S. (2005). *Power. A Radical View* (2.). Palgrave Macmillan.
- Marcuse, H. (1991). *Jednorozměrný člověk: Studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti*. Naše voj- sko.
- Milanović, B. (2016). *Global inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Mills, C. W. (1966). *Mocenská elita*. Orbis.
- Mills, C. W. (1969). *White Collar. The American Middle Classes*. Oxford University Press.
- Mills, C. W. (2002). *Sociologická imaginace*. Sociologické nakladatelství.
- Mills, C. W., Senior, C., & Goldsen, R. K. (1950). *The Puerto Rican Journey. New York's Newest Migrants*. Harper & Brothers.
- Riesman, D. (2007). *Osamělý dav. Studie o změnách amerického charakteru*. Kalich.
- Scott, J. (2013). Class, Elites and Power: A Contemporary Perspective. In J. Scott & A. Nilsen (Ed.), *C. Wright Mills and the Sociological Imagination. Contemporary Perspectives* (s. 150–164). Edward Elgar.
- Standing, G. (2011). *The Precariat. The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic.
- Strydom, P. (2011). *Contemporary Critical Theory and Methodology*. Routledge.
- Therborn, G. (2012). Class in the 21st Century. *New Left Review*, 78, 5–29.
- Urbinati, N. (2018). *Znetvořená demokracie: Mínění, pravda a lid* (J. Bíba, Přel.). Praha: Karolinum.
- Van den Brink, B., & Owen, D. (Ed.). (2007). *Recognition and Power. Axel Honneth and the Tradition of Critical Social Theory*. Cambridge University Press.
- Wagner, P. (1994). *A Sociology of Modernity. Liberty and discipline*. Routledge.
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization* (T. Parsons, Ed.). The Free Press.
- Winters, J. A. (2011). *Oligarchy*. Cambridge University Press.
- Wood, E. M. (2011). *Původ kapitalismu. Delší pohled*. SOK & Svoboda servis.